DE VRIJE VOLKSSCHOOL.

REDEVOERING

naar aanleiding van

HET MANDEMENT DER BISSCHOPPEN,

Mr C W OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & C°.
[illegible]

DE VRIJE VOLKSSCHOOL.

REDEVOERING,

NAAR AANLEIDING VAN

HET MANDEMENT DER BISSCHOPPEN

UITGESPROKEN

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & COMP.
1868.

GEDRUKT BIJ G. A. VAN HOFTEN, TE UTRECHT.

„Wee den gerusten te Sion en den zekeren op den berg van Samaria! Gij die den boozen dag verre stelt, en den stoel des gewelds nabij brengt."

Als ik met die woorden van Israëls profeet tot u kom, gevoelt gij het reeds, dat ik donkere tijden te gemoet zie. Maar tevens, dat het nimmer mijn doel kan zijn, tot vrees en vertwijfeling, maar alleen tot waakzaamheid en werkzaamheid te stemmen. De vernielende krachten der natuur zijn vaak niet af te wenden. Wij zien den hagel vallen, en waar is de hand, die onze lachende velden beschermen zal? Maar anders is het met de vernielende krachten in de menschenwereld. Hier kunnen wij kracht tegenover kracht stellen, en zoo wij strijders zijn voor licht en vrijheid, en toch het licht wordt uitgedoofd en de vrijheid in ketenen geklonken, aan geen natuurnoodwendigheid is het te wijten, maar alleen aan onze zorgeloosheid of aan onze zwakheid. Zoo wij bezwijken voor het geweld, wij zijn het die zelf den stoel des gewelds nabij bragten, omdat wij den boozen dag verre stelden, en de teekenen der tijden niet wilden zien, die ons mogten oproepen uit onze zoete rust. Zoo wij in boeijen worden weggevoerd,

het is omdat wij hun gelijk waren, „die daar liggen op elpenbeenen bedsteden, en weelderig zijn op hunne koetsen, en de lammeren van de kudde eten, en de kalveren uit het midden van den meststal; die op het geklank der luit kwinkeleren, en zich muziekinstrumenten bedenken als David, die wijn uit schalen drinken, en zich zalven met de voortreffelijkste olie, maar zich niet over de verbreking van Jozef bekommeren."

Donkere tijden zie ik te gemoet. Niet dagen, maar jaren van strijd zijn voor de deur. Meent niet, dat ik het oog op dien krijg heb, die ieder voorjaar en ieder najaar tusschen Frankrijk en Pruissen dreigt uit te barsten, en wiens bestendig dreigen misschien meer kwaad sticht en alle weldadige krachten der maatschappij meer verlamt, dan zijn werkelijkheid het ooit zou kunnen doen. Ik weet niet, of zulk een oorlog inderdaad te verwachten is. Die hem onvermijdelijk noemen rekenen er op, dat in Frankrijk de dierlijke natuur het winnen zal van hetgeen den mensch onderscheidt, van rede en regtsgevoel, en zien in het Fransche volk niets anders dan een blinde kracht, die zich noodwendig ontladen moet zoodra een even groote kracht met haar sfeer in aanraking komt, en er niet eens naar vragen kan, of die andere kracht niet het volste regt van bestaan heeft, en of haar werking niet de schoonste vrucht belooft voor de toekomst der menschheid. Ik weet niet, of zij regt hebben, Frankrijk zoo laag te stel-

len. Als het zoo is, als waarlijk die heillooze, voor de rede door niets gewettigde oorlog niet uit kan blijven, zoo moge zijn afloop voor altijd een einde maken aan den overmoed, die sints eeuwen de wereld beheerschen wil uit Parijs. Maar ik herhaal het, hij schijnt mij volkomen onzeker, en Europa hoort nog, evenals de Fransche keizer op de bekende teekening, aan het eene oor de oorlogstrommel roeren, maar tegelijk aan het andere de vredesfluit blazen. En zoo het eens tot dien strijd moet komen, niet onmiddellijk althans zal hij ons vaderland raken, en is het roer van onzen staat in vaste handen, en zoeken we meer door zedelijke kracht dan door een al te luid wapengekletter indruk te maken, het zal ons dan niet onmogelijk zijn, ons buiten den kamp te houden, en de belangen te bevorderen die ons waarachtig ter harte gaan.

Neen, het is een geheel andere strijd, waarop mijn oog gerigt is. Het is een strijd, niet om de ongeschondenheid van een land, niet om de volle onafhankelijkheid en zelfstandigheid van een volk, maar om de edelste goederen der menschheid, om al wat ons dierbaar is, om alles wat door de inspanning van eeuwen, wat uit al het lijden en al de gruwelen van den revolutietijd verworven is, om onze geheele moderne maatschappij. Het is de strijd tusschen het oude en het nieuwe op ieder gebied, tusschen de beschaving en het regt der middeleeuwen en de beschaving en het regt der negentiende eeuw, tus-

schen het voortbouwen op den pas gelegden grondslag en het herstellen van het gesloopte gebouw, tusschen vooruit en achteruit, tusschen voortdurende reformatie en restauratie. Tot dien strijd worden alle volken, niet alleen die van ons werelddeel, opgeroepen. Ook ons vaderland kan er zich niet aan onttrekken, kan niet onzijdig blijven. Mogt het voor veertig jaren nog mogelijk schijnen, toen men op onzen bodem elkaar het woord kon toeroepen: Vrede, en geen gevaar! toen eensgezindheid alle vroegere partijschap had vervangen, en verdraagzaamheid en gematigdheid aller meest geliefde leus scheen, thans is het anders geworden. En werd nog voor een twaalftal jaren de fakkel slechts door een kleine partij gezwaaid, die wel veel geflikker kon veroorzaken, maar geen fellen brand kon stichten, thans is het anders geworden. Een magtiger partij zwaait den fakkel, en vroeger alleen in stilte werkzaam is zij thans, begunstigd door de omstandigheden, openlijk en ruiterlijk in het veld verscheuen. De strijd is niet langer te vermijden, want de oorlogsverklaring is reeds geteekend en uitgevaardigd.

Die oorlogsverklaring tegen de moderne maatschappij lees ik in den brief, door den aartsbisschop en de bisschoppen van Nederland aan hun gemeente geschreven. Die brief, gevolgd op de herstelling van het bisschoppelijke kerkgezag, voor vijftien jaren op het grondgebied der oude Protestantsche republiek toegelaten, en zich telkens op de uitspraken beroe-

pend, waartoe de Paus zich voor bijna vier jaren gedrongen voelde, is een merkwaardig stuk. Ik verheug mij in zijn verschijning. Wat menigeen verborgen was, maakt hij voor allen openbaar. Den stand der partijen doet hij helder uitkomen, en op de dwaasheid van hen, die vaak bondgenooten zochten in hun ergste vijanden, werpt hij het klaarste licht. Wie zou boven een vrede, waarin het eene volk zich rusteloos wapende, het andere, hoe fel ook bedreigd, onbezorgd voortsluimerde, niet den open oorlog verkiezen?

De brief der hooge kerkvoogden is gesteld, zooals de oorlogsverklaring eener magtige natie luiden moet, krachtig en waardig. Aan noodeloos tergen en smaden van den vijand is niet gedacht. Ook gaat hij, met vermijding van al wat er vóór ligt, regt op het doel af. Is de nieuwe maatschappij de vrucht der nieuwe wetenschap, dan is het bij den aanval om die wetenschap alleen te doen. En blijft het een zekere waarheid, dat met den volwassen man niets meer is aan te vangen, niet veel meer zelfs met den studerenden jongeling, dan komt het er slechts op aan, zich van de jeugd te verzekeren. Het lager onderwijs, het volksonderrigt, dat allen genieten, is het groote doel. Maar niet onstuimig wil men daarop losstormen. Het mandement is bij uitnemendheid praktisch; alleen wat te bereiken is moet gezocht worden. De gemengde of staatsschool, waar het kerkgezag, aan het gezag van den staat onderworpen,

en door dit gezag van alle inmenging uitgesloten, niet zeker kan zijn van den geest der onderrigting, moet geduld, zelfs bezocht worden, waar men over niets anders kan beschikken, en altijd onder die voorwaarde, dat er niets geleerd worde „in strijd met de godsdienst en zedeleer,” en wel naar het oordeel niet der wettige magt, door den staat zelf met het schooltoezigt belast, maar alleen van „de plaatselijke geestelijken,” die natuurlijk in een zoo vast georganiseerd lichaam aan hunne opperhoofden onbepaald onderworpen zijn. Maar in ieder geval, het doel blijft de zuiver Katholieke school, zorgvuldig afgesloten van „het ongeloof dat buiten de Katholieke kerk dagelijks veld wint,” en van „de verderfelijke beginselen, die overal verwoestend om zich heen grijpen.”

Gij ziet, het is — zooals zich van verstandige mannen verwachten liet — om den wortel te doen. In de plaats der gemengde school moet de Katholieke school komen; de rest komt dan van zelf. Natuurlijk voor de Katholieke jeugd alleen. Het komt vooreerst niet in den zin verder te gaan. Men hoopt wel, dat eens de groote kloof zal gedempt zijn, en al de afvallige zonen vol berouw in den schoot der alleen zaligmakende moederkerk zullen terugkeeren, maar men verheelt zich niet, dat die schoone toekomst nog ver af ligt. Zoolang de scheuring nog voortduurt, verlangt men geen alleenheerschappij. Men verlangt slechts strenge afscheiding. Gaan Prote-

stanten en Katholieken naar verschillende kerken, men wil dat ze ook naar verschillende scholen gaan. En niets is redelijker dan die eisch, wanneer eens het beginsel erkend is, dat de school dienstbaar moet zijn aan de kerk. Is in de oogen der Katholieken de school bestemd, om de jeugd „tot grondige Katholieke godsdienstigheid en deugd" te vormen, dan is niets zoo geregtvaardigd als het verlangen, dat de geest der kerk ook de geest der school zij.

Vandaar dat het streven der hooge kerkvoogden een steun moet vinden bij die Protestanten, die evenals zij het beginsel huldigen: de school moet dienstbaar zijn aan de kerk. Of men de school geroepen acht, tot grondige Katholieke, dan wel tot grondige Protestantsche of Gereformeerde godsdienstigheid en deugd te vormen, kan in de regtsvoorstelling geen verschil maken. De een zoowel als de ander moet aandringen op scheiding, niet op vermenging van onderwijs, op confessioneele scholen in plaats van staatsscholen, op toezigt van de kerk en niet van den staat. Zoo wordt het dan ook in ons vaderland goed begrepen. De verhouding der partijen is geheel anders dan zij vijftien jaar geleden was. Die ijverige Protestantsche partij, die zich nog liever de confessioneele dan wel de orthodoxe noemt, en die in '53 er in zoo felle woede over ontstak, al droeg ze het dan na den val van den gehaten minister ook nog zoo geduldig, dat de Paus in de regeling zijner kerk onafhankelijk zou zijn van den staat, moet thans

ten opzigte der school met de bisschoppen gemeene zaak maken. In hare scholen zal zij heel wat anders leeren dan er in de Katholieke geleerd wordt; met kracht en overtuiging zal zij er niet alleen het Ultramontanisme, maar ook het geheele Roomsche dogma bestrijden, en het met den Heidelbergschen katechismus harer jeugd blijven inprenten, dat de Paapsche mis „in den grond anders niet is dan een verloochening der eenige offerande en des lijdens van Jezus Christus en een vervloekte afgoderij." Zij stelt er juist den hoogsten prijs op, dat ongehinderd te kunnen doen, gelijk de Katholieke kerkvoogden er den hoogsten prijs op stellen, door het lager onderwijs „de beginselen van hun heilig geloof, echt Katholieke geest en gezindheid," nog buiten de „ware Christelijke deugd," waarvan immers ook de schoolwet spreekt, „diep en vast in de harten der opgroeijende Katholieken te doen wortelen." Die vrijheid en dat uitzigt te genieten, dat is het juist, waarom beiden met denzelfden onvermoeiden ijver op afscheiding, op sektescholen aandringen; om elkaar eens te heviger te kunnen bestrijden, staan zij thans voor een oogenblik, en teregt, met elkander in hetzelfde gelid.

Maar niets is zoo ongerijmd en zoo bedroevend als het verschijnsel, trouwens een zeer gewoon en daarom mij niet verrassend verschijnsel, dat in datzelfde gelid ook zij zich scharen, die geheel iets anders zoeken dan de heerschappij van eenige dogmatiek of zelfs maar van de godsdienst, en dat ook

hier weêr de uitersten elkaar in de hand werken. Er is een kleine partij opgestaan, die van alle Christendom en van alle godsdienst afkeerig, en met de bitterste vijandschap tegen iedere kerk in het hart, toch niets vuriger zoekt, dan het geheele volksonderwijs onder de magt der kerkgenootschappen te brengen. Met een „Christendom boven geloofsverdeeldheid" drijft zij den spot; het is haar de laatste, maar hopeloos zwakke vloeiplank, waarmeê men den vloed vruchteloos tracht te keeren, en zij erkent geen Christendom dan in de verdeeldheid der sekten, die haar alle even weinig ter harte gaan. En toch ijvert zij, hoe verstandig een onpartijdigheid! om aan al die sekten den schoonsten triomf en den vruchtbaarsten bodem voor hare werkzaamheid te bezorgen. Zij is lang niet voldaan met het liberalisme; het gaat haar niet ver genoeg; stoutmoedig noemt zij het versleten; en om ons te toonen, hoe veel beter en duurzamer kleed zij maken kan, spant zij al hare krachten in, om de uiterste reactie, de anti-revolutie en het confessionalisme, op het kussen te brengen. Zoo voor haar tegenvoeters in het zweet, is het geen wonder, dat zij om haar noesten en eerlijken arbeid luide door haar tegenvoeters geprezen wordt. Kon zij, met haar bondgenooten vereenigd, ooit de overwinning behalen, hoe wrange vruchten zou zij plukken van haar werk! Haar zegefeest zou haar doodsure zijn. De magt, die zij gediend had, zou de wapenen, waarmede het midden bedwongen was, nu tegen

haar keeren, en wie zou haar redden van de straf harer beginselloosheid?

Is er een Christendom boven geloofsverdeeldheid? Dat is inderdaad de vraag niet, waarop hier alles aankomt. Wil men het erkennen of niet, voor de zaak, die ons thans bezig houdt, acht ik dit geheel onverschillig. Het is van het grootste belang, het ware, het eenige beginsel, waarvan in dezen strijd alles zal blijven afhangen, hier naauwkeurig vast te stellen en volkomen duidelijk uit te spreken. Moge men wat nu eens den naam van moderne theologie pleegt te dragen goedkeuren of veroordeelen, voor den strijd over het volksonderwijs gaat ons dit verschil van meening niet aan. Dat is het groote beginsel, waaraan wij ons moeten houden: de school mag niet dienstbaar zijn aan de kerk, noch aan eenig kerkgenootschap, noch aan eenige kerkelijke partij, maar alleen en uitsluitend aan de waarheid, aan de verlichting des volks. Dat moet in den kamp, dien wij tegengaan, het wachtwoord zijn, waaraan wij elkander herkennen. De confessioneelen van alle rigtingen, Katholiek of Protestant, voeren deze leus: de school is om de kerk, om de godsdienst. Onze leus daarentegen is: de school is om de kennis, om het licht onder het volk te verbreiden, dat de wetenschap heeft ontstoken. Als wij het in de school laten onderwijzen, dat de aarde zich beweegt om de zon, dan is het niet omdat de moderne of eenige andere theologie daarmeê genoegen neemt, maar al-

niet anders dan valsche godsd. en echte weten- schap ?

leen omdat het waarheid is, omdat de sterrekunde het zoo en niet anders heeft gevonden. Wij vragen er niet naar, of misschien een partij in deze of gene kerk die beweging onzer aarde ontkent, en of die ontkenning niet in volmaakte harmonie is met de onderwerping aan het schriftgezag, door die kerk zelve gevorderd. Wij vragen niets anders dan dit ééne: hoe leert het de wetenschap? Het antwoord op die vraag brengen wij in de school. Is het uitgemaakt, als uitgemaakt; is het twijfelachtig, als twijfelachtig. De kerk blijft ons daarbuiten. Tot de kerk behoort de godsdienst, maar tot de school behoort de verlichting. Met onbeperkte vrijheid, door den staat in niets belemmerd, stelle iedere kerk haar godsdienstleer vast, maar de kennis, de wetenschap late zij over aan de school. En de bevordering dier kennis, dier wetenschap, is de zaak van den staat, van de maatschappij als geheel, als eenheid die niet in de verdeeldheid der kerken gescheiden is. Heeft de staat er het grootste belang bij, dat zijn burgers gezond en krachtig worden, geschikt om als wakkere en weerbare mannen hun eerlijk brood te verdienen en hun land tegen vreemden aanval te verdedigen, hij heeft er niet minder belang bij, dat hun geest verrijkt worde met kennis, en een juist en helder inzigt krijge in de dingen der wereld, van de natuur en den mensch, van het heden en de geschiedenis. Daarom, terwijl de kerk waken moet over de godsdienst, en geen inmenging

dulden kan van het staatsgezag, moet de staat waken over het volksonderwijs, over de school, en kan evenmin de geringste inmenging dulden van het kerkgezag. Hier geldt de spreuk des regts: ieder het zijne. Hoe naauwkeuriger de grenspalen gezet zijn, op des te duurzamer vrede valt er te rekenen.

Aan de kerk de godsdienst, en het onderwijs en de opleiding der jeugd in die godsdienst. Want het komt den voorstanders van de vrije, dat is van de kerk vrije school niet in den zin, de godsdienst, in welken vorm die ook bij ons zij opgetreden, te willen bemoeijelijken. Al hebben wij voor ons een bepaalden vorm gekozen, al stellen wij dien ver boven alle andere, en al zouden we vurig wenschen dat hij door allen werd aangenomen, toch weten wij ook de andere vormen te waarderen, en achten godsdienst in een van die, welke dan ook, ver verheven boven godsdienstloosheid. Wij nemen gaarne de woorden over, voor drie en twintig jaren in het Engelsche parlement door Macaulay gesproken, toen het de ondersteuning gold der bekende Katholieke school in Ierland: „Het doet mij leed, dat wij niet in staat zijn het Iersche volk de reine waarheid te leeren. Maar ik acht het beter, dat zij belangrijke en heilzame waarheid leeren, al is ze dan ook met dwaling vermengd, dan hen van alle onderwijs verstoken te laten. Ik wenschte van harte, dat zij Protestanten waren. Maar ik heb liever, dat zij Katholieken zijn, dan dat ze in het geheel geen godsdienst hebben.

Vraagt men dan, of ik het volk ook de eeredienst van Jagernaut en Kalie zou willen leeren, ik antwoord: verre van dien. De dienst van Jagernaut en Kalie is een vloek voor de menschheid. Het is veel beter zonder alle godsdienst te zijn, dan in een godsdienst te gelooven, die ontucht en zelfmoord, roof en doodslag tot pligt maakt. Maar welke Protestant zal ontkennen, dat het beter is de Ieren Roomsch te zien, dan hen te zien leven en sterven als de beesten, aan hun lusten voldoen zonder den minsten godsdienstigen toom, gebrek en ellende lijden zonder de minste godsdienstige vertroosting, en ten grave dalen zonder de minste godsdienstige hoop? Die overweging is voor mij genoeg. Verre van mij, dat ik dwaling zou willen voortplanten omdat het dwaling is. Dat ware niet slecht alleen, dat ware duivelsch. Maar om tot voortplanting van waarheid in staat te zijn, kan ik het over mij verkrijgen ook die dwaling voort te planten, die met de waarheid verbonden en van de waarheid niet te scheiden is. Ik verlang voor het Christendom een grooten invloed op het platte land van Ierland. Ik zie geen mogelijkheid, dat het Christendom dien invloed zal uitoefenen dan in één enkelen vorm. Dien vorm beschouw ik als zeer verkeerd. Maar toch, het goede schijnt mij het ver te winnen van het kwade, en daarom, onmagtig het goede alleen te hebben, laat ik het mij welgevallen, het goede en het kwade te zamen te nemen." Ziet, dat is de geest, waarin wij verlangen te wer-

ken. Wij gunnen der kerk en harer geestelijkheid, der Protestantsche en der Katholieke, al mogten beide ook nog zoo confessioneel zijn, de eerste door en door Dordtsch, de laatste door en door Roomsch, Ultramontaansch, wij gunnen haar een onbeperkte vrijheid. Maar alleen op haar eigen gebied, alleen binnen de grenzen die de aard harer werkzaamheid aanwijst. Een gelijke vrijheid, even onbeperkt, vorderen wij voor den staat, ook op zijn eigen veld en voor zijn eigen taak. Hoe men in het algemeen over scheiding van kerk en staat moge denken, hier is die scheiding volstrekt noodig. De godsdienst vrij van den staat, de kennis vrij van de kerk; van de kerk het geloof, van den staat de verlichting; in de kerk de belijdenis, in de school de wetenschap.

En waarom hier die scherpe scheiding? Omdat de ondervinding haar gebiedt. De stem der eeuwen heeft gesproken. Want de Christenheid heeft beide aanschouwd, vroeger en nog in onze dagen, de godsdienst afhankelijk van den staat, en de verlichting afhankelijk van de kerk. Het zou haar moeijelijk vallen te beslissen, wat van die twee de verderfelijkste werking heeft gehad. Of zou men nog kunnen twijfelen? Zou — om alleen bij het laatste te blijven, wat heden mijn onderwerp is — kennis, verlichting, wetenschap, even goed door de kerk bevorderd worden, even zeker van haar te wachten zijn, als van den staat? IJvert de kerk, gelijk voor de godsdienst, zoo ook voor het licht der kennis? Is

de vrije wetenschap veilig, is zij zeker van haren bloei ook in de schaduw der kerkmuren? Zal het onderwijs onbevoordeeld zijn, zal het de verlichting des volks dienen en naar waarheid alleen streven, als het in de hand en onder het opzigt der geestelijken is?

Indien het zoo ware, de staat kon de school gerust overlaten aan de kerk. Maar het is zoo niet. Toch beweren onze hooge kerkvoogden, dat het wel zoo is. En zij beroepen zich in hun pleidooi op de geschiedenis. Volgens hen heeft „de H. kerk nooit opgehouden te ijveren voor het behoud en de verspreiding van kennis en wetenschap onder alle standen der maatschappij," en houdt zij ook thans nog „voortdurend de aandacht der zieleherders en katholieke ouders op het onderwijs der jeugd gevestigd, en spoort hen aan om van de gelegenheid daartoe naarstig gebruik te maken." Zelfs wagen zij, overtuigd dat er aan geen twijfel te denken is, de stoute vraag: „Vanwaar komt de verlichting en beschaving, waarop Europa zoo veel roem draagt? Immers van de kerk," „die de Europesche maatschappij heeft opgevoed en onderwezen." En als ware die verzekering nog niet genoeg, omdat zij van Katholieken komt, voegen zij er het getuigenis bij van een ijverigen Protestant. Ik lees in hun mandement: „Lord Macaulay, een Engelsch schrijver dezer eeuw, was niet Katholiek, maar hij had toch in de geschiedenis gelezen, dat het geloof overal in Europa door ware

2

wetenschap op den voet werd gevolgd;" en om ons te doen zien, dat we hier met de eigen woorden van den grooten geschiedvorscher te doen hebben, deelen zij ons het citaat ook in het Engelsch mede: „True learning always followed in the train of Christianity."

Ik moet ronduit bekennen, dat in het geheele stuk mij niets zoo verbaasd heeft als dit beroep op Macaulay. Het is den bisschoppen ter kwader ure, tot hun eigen schade, uit de pen gevloeid. De woorden, zooals zij die aanhalen, zijn nergens te vinden. Wel een uitspraak, die er veel op lijkt, maar waaraan juist het ééne woord, waarop alles aankomt, het woord *altijd*, ontbreekt. In het begin zijner geschiedenis van Engeland zegt Macaulay ergens: „Learning followed in the train of Christianity," kennis volgde het Christendom op den voet. Hij zegt niet, dat het altijd zoo was, en dat het overal in Europa zoo was, maar alleen dat het eens zoo was, en wel in Engeland, en wel in de negende eeuw. En hij dankt dat niet aan de natuurlijke liefde der kerk tot kennis en verlichting, maar aan het opnemen van Engeland in de groote maatschappij, die onder de oppermagt van den Paus al de volken van westelijk Europa verbond. Hoort zijn eigen woorden, maar in hun zamenhang. „In dien bond werden onze Saksische voorouders nu opgenomen. Een geregeld verkeer werd geopend tusschen onze kusten en dat gedeelte van Europa, waarin de sporen van vroegere magt en staatszorg nog zigtbaar waren. Vele heerlijke gedenkteekenen, die

later vernield of verminkt zijn, stonden toen nog in hun oude pracht; en reizigers, die niet in staat waren Livius en Sallustius te lezen, konden uit de Romeinsche waterleidingen en tempels toch een flaauw begrip van Romeinsche geschiedenis krijgen. De tempel van Agrippa, nog schitterend van brons, het graf van Hadrianus, nog van zijn zuilen en standbeelden niet beroofd, het amphitheater van Flavius, nog niet tot een steenhoop geworden, ze vertelden den pelgrims uit Mercia en Northumberland een deel der historie van die groote beschaafde wereld die voorbij was gegaan. De eilanders keerden terug, met diepe verbazing in hun half ontsloten geest, en vertelden den bewoners der hutten van Londen en York, dat bij het graf van den heiligen Petrus een magtig volk, nu in het niet gezonken, gebouwen had gesticht, die in stand zouden blijven tot den dag des oordeels. Kennis volgde het Christendom op den voet. De dichtkunst en de welsprekendheid der eeuw van Augustus werden vlijtig bestudeerd in de kloosters van Mercia en Northumberland. De namen van Beda, van Alcuinus en van Erigena waren met regt beroemd in Europa. Zoo was de toestand van ons land, toen in de negende eeuw de laatste groote inval der Noordsche barbaren een aanvang nam."

Gij ziet, het gunstige oordeel omvat niet alle tijden en plaatsen. Het is geheel beperkt, in tijd en in plaats. En met die beperking is het volkomen waar. Zelfs is het waar — en Macaulay

weet dit elders te erkennen — op nog veel grooter terrein. De beperking in plaats is onnoodig; alleen de beperking in tijd is onmisbaar. Niet enkel Engeland, maar geheel Europa is oneindig veel verschuldigd aan de kerk, aan de Katholieke kerk, aan de Roomsche geestelijkheid, zelfs aan de oppermagt van den Paus. Het is volkomen waar, wat de bisschoppen beweren, dat in vorige eeuwen de Europische maatschappij is opgevoed en onderwezen door de kerk, en dat onze verlichting en beschaving oorspronkelijk van haar is uitgegaan. Slechts een laag gemoed kan de dankbaarheid vergeten, die wij voor vroegere weldaden aan de geestelijken van Rome schuldig zijn. Maar wat bewijst het voor latere eeuwen, wat voor onze negentiende eeuw? Kunst en wetenschap, vrijheid en beschaving, alles is uitgegaan van de kerk. Moeten ze daarom altijd aan de kerk dienstbaar blijven? Toen al het wereldsche duister was, ontstak de geestelijkheid het licht. Zal daarom, nu de leeken veel verder gekomen zijn dan de geestelijken, hun verlichting nog altijd onder het opzigt dier geestelijken staan? Dat is juist de vrucht der opvoeding, den knaap tot een man te vormen, die den opvoeder niet meer noodig heeft. Als de opvoeder nog altijd over den man wil heerschen, zooals hij het eens met regt over den knaap deed, moet de dankbaarheid noodwendig in tegenstand verkeeren. Ging de kerk nog altijd met den fakkel der verlichting en der wetenschap voor ons uit, ge-

lijk zij het in de eerste helft der middeleeuwen deed, wij zouden haar volgen, gelijk Europa haar toen is gevolgd. Maar de rollen zijn veranderd. In de eerste helft der middeleeuwen heeft de geestelijkheid door haar magt over de leeken ten zegen gewerkt, niet alleen voor kennis en onderwijs, waarop onze bisschoppen met regt in een aantal voorbeelden wijzen, maar ook voor de verbetering van het regt en de regtspleging, van de wetgeving en den geheelen maatschappelijken toestand. Niemand heeft het beter en schooner in het licht gesteld dan een Katholiek hoogleeraar [1], maar niemand heeft het ook eerlijker erkend en openlijker uitgesproken dan al de groote Protestantsche geschiedschrijvers, wier werken van het onderwijs in onze hoogere en lagere scholen de grondslag zijn. Doch wat bewijst dit voor onzen tijd? De kerk is niet gebleven wat zij was; zij is het tegendeel er van geworden. Van het oogenblik af, dat de knaap zijn zelfstandigheid begon te voelen en haar in een streven naar emancipatie te uiten, werd de opvoeder, die zijn gezag niet uit de hand wilde geven, tot een dwingeland, die in de zucht naar vrijheid niets dan den geest van oproer zag, de ontwikkeling tegenhield in plaats van haar te bevorderen, en den domper zette op het licht, weleer door hem zelf ontstoken. Na de

1) Dr. Kober, über den Einfluss der Kirche und ihrer Gesetzgebung auf Gesittung, Humanität und Civilisation im Mittelalter, in het Theolog. Quartalschr. XL. 443—494.

eerste helft der middeleeuwen, toen zich, krachtiger van eeuw tot eeuw, een stem deed hooren, die om hervorming in de kerk, hervorming aan hoofd en leden riep, werd het tooneel een geheel ander. En toen die stem in spijt van alle kettervervolging, in spijt van kruistogten en bedelorden, eindelijk was doorgedrongen; toen in spijt der vlammen, waarin op den brandstapel te Constanz de gans gebraden was, de zwaan van Wittenberg het morgenlied van een nieuwen dag had gezongen, wiens licht opging over geheel Europa; toen de kerk in twee groote deelen van een werd gescheurd en de Reformatie een voldongen feit was; toen begon de oude kerk al hare krachten in te spannen, en riep zij in de orde der Jesuiten een nieuwe en krachtige keurbende in het leven, om tegenover de Reformatie overal Restauratie te prediken, met bloedige vervolging en godsdienstoorlog den gehaten vijand te onderdrukken, en het licht uit te blusschen waarbij hij voortging in zijn arbeid. Onze bisschoppen beroepen zich op Macaulay en op hetgeen deze in de geschiedenis gelezen heeft. Maar zij verzwijgen het, wat deze groote en edele man al meer in de geschiedenis gelezen heeft. Ik acht het pligt, u de uitkomsten zijner geschiedvorsching mede te deelen. Slechts weinige bladzijden na de uitspraak, waarop zij het oog hadden, schrijft hij deze ondubbelzinnige woorden: „Van den tijd af dat de barbaren het westersche rijk overstroomden tot op het herleven der klassieke

letteren was de invloed der kerk van Rome in den regel gunstig voor de wetenschap, voor de beschaving en voor een goede regering. Maar gedurende de drie laatste eeuwen is het haar groote doel geweest, de ontwikkeling van den menschelijken geest tegen te houden. Waar ook in de geheele christenwereld vooruitgang in kennis, in vrijheid, in welvaart, in kunst en nijverheid tot stand is gekomen, overal was het in spijt van haar en in omgekeerde verhouding tot hare magt. De bloeijendste en vruchtbaarste streken van Europa zijn, onder haar gezag, verzonken in armoede, in politieke slavernij en in geestelijke verlamming, terwijl Protestantsche landen, wier woestheid en barbaarschheid eens tot spreekwoord was, door kunst en nijverheid in lusthoven veranderd zijn, en zich kunnen beroemen op een lange reeks van helden en staatslieden, van denkers en dichters." Ziet, dat heeft Macaulay in de geschiedenis gelezen, en zoo schreef hij nu twintig jaar geleden. Tot aan zijn dood toe, die helaas! reeds bijna negen jaren achter ons ligt, heeft hij van die uitspraak nooit één enkel woord herroepen, noch iets geschreven of gesproken wat daarmede in strijd was. Als hij nog leefde, zou hij het thans misschien doen? Zou hij in 1868 licht en wetenschap van Rome wachten? Zou hij er blind voor zijn geworden, dat de Restauratie van jaar tot jaar veld wint, hare eischen hoe langer hoe hooger opdrijft, en telkens openlijker voor haar bedoelingen uitkomt? Neen,

„wat de Jesuiten Salmeron en Lainez, die aan het concilie van Trente een zoo krachtig aandeel namen, van Loyola in last kregen, zich tegen iedere meening te verzetten, die maar in het minst naar een nieuwigheid zweemde, dat is het karakter gebleven van het geheele Katholicisme. Al wat oud is en afgeleefd moet in stand blijven, het nieuwe dat van leven getuigt moet worden bestreden. Daar is geen enkele kracht der moderne beschaving, geen enkel bestanddeel der moderne maatschappij, of nog altijd bejegent Rome het met den bittersten haat en met den hevigsten strijd. Nog altijd gruwt het van ieder toegeven aan den nieuwen geest; het blijft er zijn berucht: Wij kunnen niet! tegen keeren; en zoodikwijls het zich daartoe in staat gevoelt, komt het weêr met het lang verouderde voor den dag, waarmeê naar het scheen onze tijd reeds sints eeuwen had afgerekend. In plaats van de hoofdkrachten der nieuwe maatschappij, verlichting en beschaving, in zich op te nemen, er een verbond van vriendschap meê te sluiten, en onder haar invloed zichzelf voortdurend te hervormen, werpt het haar buiten zijn muren en spreekt het zijn banvloek over haar uit [1]."

Of is mijn oordeel misschien te streng? Is het te algemeen? Laat de geschiedenis getuigen. Ik wil niet eens uwe aandacht vestigen op de eeuwen, die

1) Woorden uit mijn werk over de Godsdienst, bl. 456. vlg.

tusschen de hervorming en de Fransche omwenteling in liggen. Alleen op den tijd na de revolutie wil ik wijzen. Liet het zich niet verwachten, dat zij, die met haar geheelen nasleep van consulaat en keizerrijk zoo veel van het oude vernietigd had, ook de oude aanmatiging van Rome voor goed had gefnuikt? Hoe was door haar geweld en door de kracht harer denkbeelden het Pausdom en de geheele kerk tot de diepste diepte vernederd. Werd met de kerk nu ook het Pausdom hersteld, het zou immers het oude Pausdom niet meer zijn. Het zou de regten der nieuwe maatschappij, het regt van verlichting, van godsdienstvrijheid, van verdraagzaamheid erkennen, en zelf door niet-Katholieke vorsten vooral in het leven herroepen, door Rusland, Pruissen en Engeland, zou het ook de beginselen weten te huldigen, waarop de Protestantsche staten waren gebouwd; en al mogt de voorspelling niet vervuld worden, dat de Katholieke kerk zou ophouden Roomsche kerk te zijn, het was immers onnoodig, dat de eenheid der kerk het vooruitgaan op den weg der ontwikkeling zou belemmeren. Zoo dachten velen. Zoo dachten zeker de Protestanten, die de restauratie van het Pausdom met gejubel begroetten. Want ook zij deelden in de geestdrift der Katholieke vorsten en volken. „De Protestanten te Rome, met den Engelschen consul aan het hoofd, wedijverden voor de oprigting van een schitterend gedenkteeken tot vereeuwiging der herstelling van den

Paus. En mogten dit enthoesiasten, kunstenaars, halve proselyten zijn, die de opgewondenheid van het oogenblik meêsleepte, toch kon in zijn brief aan het Weener congres de Paus zich openlijk beroepen niet alleen op hun sympathie, maar ook op het afleggen der oude vooroordeelen door de Protestantsche vorsten. Reeds had Consalvi in Londen de voorkomendheid eener anders zoo vijandige magt als Engeland ondervonden, wiens regent later zelfs in directe briefwisseling met den Paus trad; en reeds werd het den algemeenen kerkvoogd duidelijk, dat hij zelfs voor zijn wereldsche heerschappij bij de Protestantsche vorsten meer steun had dan bij Oostenrijk, en dat Pruissen veel opregter voor het welzijn der Katholieke kerk bezorgd was dan Frankrijk 1)." De Protestanten waren vol van de schoonste verwachtingen. En sommige Katholieken, vooral in Duitschland, deelden er in. Maar anderen verstonden beter in de toekomst te lezen. Zij wisten het, dat de dag der reactie, der restauratie, was opgegaan, op ieder gebied, in den staat en in de maatschappij, in de beschaving en in de godsdienst, en aan de zaak der reactie en der restauratie hadden zij hun leven en al hun krachten gewijd. Herstelling der hïerarchie met al hare voorregten was hun leus, en de grootste vijanden dier hïerarchie waren immers de hervorming en de vrije wetenschap.

---

1) Woorden van Gervinus Gesch. d. XIX^{ten} Jahrh. II. 15. vlg.

Daarom predikten zij tegen die vijanden den felsten kruistogt, en hun prediking vond in Rome een luisterend oor, en een hand gereed om naar het zwaard te grijpen. „De leer van een Bonald, een Schlegel en de Maistre — niet minder dan die van een Chateaubriand — weêrklonk van Parijs, Weenen en Petersburg uit door de geheele wereld [1])." Wereldsche vorsten vereenigden zich met den Paus; kroon en altaar! dat werd de geliefkoosde spreuk; restauratie in de politiek en restauratie in het denken gingen hand in hand. Hoe jammerlijk werd de blijde hoop der Protestanten teleurgesteld. Naauwelijks zit Pius VII weêr op het gestoelte van Petrus, of het wordt openbaar, dat er noch voor hen noch voor de vrijzinnige Katholieken iets van Rome te wachten is. In het Vatikaan woont op nieuw de oude Paus, en heerscht de oude geest. Nog geen drie maanden is Pius weêr in Rome, of reeds is de orde der Jesuiten hersteld, als „het oude bolwerk van troon en altaar, welks omverhalen alleen der onbeschaamde wijsbegeerte der eeuw den moed had gegeven op te staan tegen de vorsten." En van de ure harer wedergeboorte af is die orde ijverig en krachtig geweest als in de dagen van haar hoogsten bloei. De geheele kerk is onder de magt van Rome, en Rome zelf onder de magt van het Jesuitisme gekomen. Zijn geest doordringt en bezielt al wat de

1) Woorden van Gervinus t. a. p. II. 14.

kerk spreekt en doet, onder Pius VII en Leo XII, onder Pius VIII en Gregorius XVI, vooral niet minder onder Pius IX. En die geest is in open strijd met al wat ons dierbaar is, met al wat wij als Protestanten en als Nederlanders liefhebben, met de beginselen van onzen vrijen staat en met de geheele moderne maatschappij. Of zoudt gij nog twijfelen, waar u de encyclica tegenklinkt, waarmede in 1832 Gregorius XVI zijn troonsbestijging den bisschoppen aankondigt? Slechts enkele woorden van dien brief wil ik u voorlezen; ze zijn duidelijk en krachtig genoeg. „Het is ongerijmd," zegt de Paus, „van een hernieuwing der kerk te spreken, het gebod van het coelibaat aan te tasten en de onontbindbaarheid van het huwelijk te betwijfelen. Maar vooral is de onverschilligheid te bestrijden, of de waan dat men in ieder geloof zalig kan worden. Aan die dwaling ontspringt de waanzin, dat ieder mensch op gewetensvrijheid aanspraak heeft. Wat aan deze verderfelijke dwaalleer den weg baant is de onbeperkte vrijheid der meeningen, die tot verderf van kerk en staat overal is ingedrongen. Van haar stamt het bederf der jeugd, de verachting der godsdienst en harer wetten onder het volk, en de zedeloosheid die de maatschappij met ondergang bedreigt. De bron van al die revolutionaire bewegingen, die alle regten der overheid omverstooten, en onder den schijn van vrijheid de volken tot slavernij doemen, is vooral de misdadige

en zinnelooze rigting der Waldensen, Begharden, Wiklefiten en andere duivelskinderen. En met geen ander doel spannen de nieuwigheidskramers onzer dagen al hun krachten in, dan om er met Luther in te kunnen juichen, dat zij vrij zijn van alle wetten; en om te beter en te sneller dit doel te bereiken, deinzen zij ook voor de gruwelijkste schanddaden niet terug. Hiermede hangt ook de schadelijke en niet genoeg te laken vrijheid van drukpers zamen, waardoor de ongerijmdste en verwerpelijkste dwalingen overal heen verspreid worden; en het is dwaas te beweren, dat de invloed der slechte geschriften door wederleggingen kan worden tegengegaan. Daarom is de Roomsche lijst der verboden boeken een weldadige instelling, en het is een grove dwaling, der kerk het regt te betwisten om de lezing van boeken te verbieden." Kan het ondubbelzinniger worden uitgesproken? Kan de oorlog ruiterlijker en stoutmoediger worden verklaard aan onze geheele beschaving, aan beginselen door onze grondwet bekrachtigd, aan de vrijheid van drukpers en van godsdienst, wier zegen ook de Katholieken genieten, en onder wier bescherming alleen het hun mogelijk is, in de Protestantsche staten, ook in Nederland, dergelijke woorden uit te spreken? Ja, wat onovertrefbaar scheen is toch nog overtroffen. Nog ruiterlijker, nog stoutmoediger is de oorlog verklaard aan de moderne wetenschap en aan de moderne maatschappij in den opperherderlijken brief en in de tafel

der voornaamste dwaalleeringen van onzen tijd, die op het eind van 1864 van Pius IX zijn uitgegaan. Vergunt mij u eenige stellingen voor te lezen, die als heillooze dwaalleer worden veroordeeld. „Aan een ieder staat het vrij die godsdienst te omhelzen en te belijden, die hij, door het licht der rede geleid, denkt waar te zijn. — Het Protestantisme is niets anders dan een andere vorm van dezelfde Christelijke godsdienst, waarin het gegeven is even goed als in de Katholieke kerk aan God te behagen. — Aan de burgerlijke magt komt het toe te bepalen, welke de regten der kerk zijn, en welke de grenzen waarbinnen zij die regten kan uitoefenen. — De kerkelijke regtbank voor de tijdelijke regtsgedingen, hetzij in burgerlijke hetzij in lijfstraffelijke zaken, moet buiten allen twijfel afgeschaft worden, zonder den heiligen Stoel daaromtrent te raadplegen of zijn verzet gehoor te geven. — Zonder in het minst het natuurregt en de billijkheid te schenden, kan de persoonlijke vrijdom, waardoor de tot den geestelijken stand behoorenden vrij zijn van de krijgsdienst, afgeschaft worden. — De beste schikking voor de burgerlijke maatschappij vergt, dat de volksscholen, die allen kinderen van alle volksklassen openstaan, en in het algemeen alle openbare instellingen, bestemd om te voorzien in de opvoeding der jeugd en het onderwijs, de letteren en hoogere studiën, onttrokken worden aan alle gezag, aan alle aanmatigende magt en bemoeijing der kerk, en geheel onderwor-

pen aan het goeddunken van het burgerlijk en politiek gezag volgens het verkiezen der magthebbenden en de rigting der algemeene opiniën van den tijd. — De kerk moet van den staat, en de staat moet van de kerk gescheiden worden. — Krachtens het natuurregt is de band des huwelijks niet onontbindbaar, en in verschillende gevallen kan aan de eigenlijk gezegde echtscheiding door de burgerlijke magt kracht van wet gegeven worden. — Door de kracht van de zuiver burgerlijke verbindtenis kan er tusschen Christenen een waar en wezenlijk huwelijk bestaan; onwaar is het, dat de verbindtenis des huwelijks tusschen Christenen altijd een sakrament is, alsook dat de verbindtenis zonder het sakrament nul is. — De echtelijke staat moet boven den maagdelijken staat gesteld worden. — In onze dagen is het niet goed meer, dat de Katholieke godsdienst als de eenige godsdienst van staat gehouden wordt, met uitsluiting van alle andere eerediensten. — Het is prijzenswaard, dat in sommige Katholieke landen bij de wet voorzien is, dat aan allen, die zich in den lande neêrzetten, de openbare uitoefening van hun godsdienst 1)

1) In de vertaling, te Amsterdam bij van Langenhuysen in 1865 uitgegeven, en waaraan ik mij gehouden heb, staat hier: „de openbare uitoefening van hun godsdienst, *hoedanig deze ook zij.*" Ik heb de cursief gedrukte woorden weggelaten, omdat zij in den authentieken Latijnschen tekst niet staan. Daar toch lees ik: „ut hominibus illuc immigrantibus liceat publicum proprii cujusque cultus exercitium habere." Met het oog op sekten als b. v. de Mormonen, is het

gewaarborgd wordt." — Gij ziet, in duidelijkheid blijft er niets te wenschen. Alles wat den nieuwen tijd kenmerkt tegenover de maatschappij der middeleeuwen, alles wat der oppermagtige hïerarchie in den weg staat, wordt als ketterij en dwaalleer gebrandmerkt. En alsof wat ik u voorlas nog te zwak moest heeten, wordt het uitdrukkelijk als „toepassing van het zinneloos en goddeloos beginsel van naturalisme," als „strijd met de heilige boeken, de leer der kerk en der heilige vaders" voorgesteld, dat niet langer „aan de regering de taak wordt toegekend van de overtreders der Katholieke godsdienst, volgens de bepalingen der kerk, te straffen, dan in zooverre zulks voor de openbare rust noodzakelijk wordt." De Paus veroordeelt dat als een „allezins verkeerd begrip van maatschappelijk bestuur," gelijk hij met zijn voorganger de leer van vrijheid van geweten en vrijheid van eeredienst „een waanzinnigheid" noemt. En als ware met dit alles het standpunt, waarop Rome zich plaatst, nog altijd te twijfelachtig, vat hij alles zamen in de laatste dwaalleer, die hij veroordeelt, en die zoo luidt: „De Roomsche opperpriester kan en moet zich met den vooruitgang, met het liberalisme en met de nieuwere beschaving verzoenen en tot een vergelijk overgaan." Waarlijk, dit ééne vonnis zou voldoende zijn. Eerlijk en ruiterlijk verklaart het

al of niet voorkomen van het Hollandsche toevoegsel van groot gewigt.

den onverzoenlijksten oorlog aan den vooruitgang, aan de beschaving onzer eeuw. Aan een verzoening, zelfs aan een vergelijk valt niet te denken. Het moet een strijd zijn op leven en dood.

Wij zijn dankbaar voor die eerlijke en ruiterlijke verklaring. Thans weten wij, met wien wij te doen hebben. Mogten we geneigd zijn zoo veel mogelijk ons te schikken, wat wij maar konden toe te geven, thans weten wij, dat het ons niets baten kan. Op alle voorstellen van vrede en verzoening blijft Rome ons eenvoudig: Wij kunnen niet! toeroepen. Na zulk een oorlogsverklaring zijn alle wegen van bemiddeling afgesneden. Wij moeten ondergaan of wij moeten overwinnen, en op nieuw wordt het zegel gedrukt op dat woord der groote Paltsgravin: „Te meenen, dat men de priesters met zachtmoedigheid kan winnen, is een dwaling; men moet hier terstond de tanden laten zien, of men komt nooit met hen teregt."

En toch zou de staat den priesters alleen de toekomst van het vaderland, de jeugd, in handen geven. Hij zou hun het onderwijs laten niet alleen in hun godsdienst, maar ook in alles wat tot de kennis der wereldsche dingen behoort, om toch dat alles van kindsbeen af uitsluitend uit het oogpunt dier godsdienst te leeren beschouwen. Of waar hij zelf het nog blijft wagen voor het onderwijs te zorgen, daar zou hij hen althans met het opzigt belasten. Hij besluite er toe, als hij zijn eigen ondergang zoekt. Zoekt hij dien niet, dan houde hij zich aan dat groote

beginsel der scheiding: de godsdienst aan de kerk, maar de kennis aan den staat, en blijve getrouw aan het voorschrift onzer grondwet, dat het staatsonderwijs op den voorgrond stelt, en het vrije onderwijs aan niemands toezigt dan alleen en uitsluitend aan het toezigt der overheid onderwerpt. Het ware zelfmoord, als hij zich boog voor een magt, die de grondslagen van zijn gebouw wil ondermijnen, die alles aantast wat den Nederlanders ter harte gaat, wat zij in den bloedigen strijd tegen Spanje hebben veroverd en later tegen alle geweld in Europa gehandhaafd, die zelfs over de godsdienstvrijheid, in al onze grondwetten, ook nu weêr in het zesde hoofdstuk met zoo veel warmte gehuldigd, haar doemvonnis uitspreekt. Neen, het is der kerk uit haren aard niet te doen om kennis en verlichting, om vrije wetenschap en beschaving, maar alleen om godsdienst en godsdienstleer. Van geen enkele partij wil ik de eerlijkheid verdenken. In iedere partij zijn, als in de arke van Noach en het vat van Petrus, onreine maar ook reine dieren, en hoe zou ik den opregten, in gemoede overtuigden Ultramontaan of Jesuit miskennen, of het in twijfel kunnen trekken, dat er zoo een bestaat? Niet noodwendig in vuig eigenbelang, maar — ik zei het reeds — in den aard der kerk is het gelegen, dat zij iets anders bedoelt dan het onbevooroordeeld onderzoek der wereldsche verschijnselen. Niet zuiver, maar gekleurd, dringt het licht door haar geschilderde kerkglazen. Alleen uit het

oogpunt harer godsdienstige overtuiging beschouwt zij de dingen der wereld. Heeft zij eens als onafscheidelijk deel dier overtuiging de onfeilbaarheid van eenige kerkvergadering vastgesteld, dan kan zij niet gedoogen, dat de wetenschap tot stellingen zou leiden, met hetgeen die kerkvergadering besliste in hevigen strijd. Heeft zij eens goddelijk gezag aan eenig boek toegekend, zoodat de geloovige er onvoorwaardelijk voor buigen moet, dan kan zij het niet toelaten, dat er in naam der wetenschap leeringen worden gepredikt, die in dat boek veroordeeld zijn of die dat boek althans tegenspreekt. De leeraar der wetenschap loopt overal gevaar, in haar oog een dwaalleeraar te worden. Zij kan geen vrije wetenschap dulden; zij kent alleen wetenschap in dienst van haar kerkgeloof. Dat, en dat alleen, maar dat ook geheel voldoende, regtvaardigt onzen eisch van scheiding. Omdat de kerk niet onpartijdig, niet onbevooroordeeld kan zijn tegenover het onderwijs, daarom zij het onderwijs vrij van de kerk.

Maar dan ook van iedere kerk. Indien er een kerk was, die naar den wensch der moderne godgeleerden zich geheel terugtrok binnen de grenzen der godsdienst, en wie het volkomen onverschillig was, wat het onderzoek omtrent den zamenhang der wereldsche dingen mogt leeren, zulk een kerk zeker zou met het onderwijs zonder gevaar kunnen belast worden. Maar haar verlangen zou er zich geen oogenblik naar uitstrekken. Juist om haar onverschillig-

heid. Op haar eigen terrein zou zij willen blijven, de beste vruchten van verdeeling van arbeid wachten, vrijheid voor zich vorderen en vrijheid aan anderen laten. Doch hoe het ook zij, zulk een kerk bestaat er niet. Iedere kerk heeft nog iets meer dan godsdienst, is met godsdienst alleen niet tevreden. Het kerkgeloof is overal godsdienstig geloof, maar niet godsdienstig geloof alleen. Het is overal nog iets anders er bij, en wel een uitspraak over de wereldsche verschijnselen en hun verband. Iedere kerk laat zich in met vragen, waarmeê ook krachtens haar natuur de wetenschap zich bezig houdt. Daarom komt iedere kerk in botsing met de wetenschap, kan er althans in botsing meê komen. Er is niet de minste waarborg, dat het vrije onderzoek niet tot uitkomsten voere, die juist het tegendeel zijn van het kerkgeloof. Toen het kerkgeloof nog leerde, dat de aarde stilstaat en de zon zich om haar beweegt, toen was er, zelfs niet in bloedige vervolging, geen de minste waarborg, dat niet de studie der hemellichamen iets anders aan het licht zou brengen. Evenmin is er thans, nu het kerkgeloof de wereldschepping voor zesduizend jaren en de afstamming der menschen uit één enkel paar verkondigt, de minste waarborg, dat een grondig onderzoek der natuur niet geheel andere dingen zal leeren. De kerk met haar veelomvattend, veel meer dan enkel godsdienstig geloof is nergens veilig voor de wetenschap. Maar dan ook omgekeerd de wetenschap nergens veilig voor

de kerk. Zoo blijft er dus geen redmiddel, geen uitkomst over dan scheiding, onafhankelijkheid, zelfstandigheid. Een vrij onderzoek, een vrij onderwijs kan de kerk nergens dulden; dus zij het onderzoek en het onderwijs voor altijd los van de kerk.

Van de Roomsche niet alleen, ook van de Protestantsche, ook van de Hervormde kerk, buiten ons vaderland en daarbinnen. Zoo zou ik spreken, welke partij ook mogt boven drijven. Zoo spreek ik met dubbelen aandrang, nu het er naar uitziet, als zou in het Protestantisme hier en daar, ook in Holland, die partij een tijd lang bovendrijven, die in haar manieren volkomen Roomsch is. In haar manieren, zeg ik, niet in haar dogmatiek. Een onroomsche, een anti-roomsche dogmatiek zelfs heeft ze in haar hoofd, maar des te dieper zitten de beginselen van het Pausdom haar in het hart. Zij is even vaardig in het gevolgen trekken, in het veroordeelen en vervolgen. Zij werpt even behendig waarheden en dwalingen, wat velen leeren en wat schier niemand leert door elkaar, om het dan vereenigd te kunnen vonnissen, en de onjuistheid van het eene vonnis met de juistheid van het andere te kunnen bedekken. Zij roept even luide: ik alleen heb de waarheid; bij mij alleen is Christendom, is godsdienst te vinden; buiten mij is enkel Godverzaking en menschenvergoding. Zij is even bekrompen in het trekken harer grenslijn, en predikanten en hoogleeraren, die gisteren nog haar banierdragers schenen te zijn, ontgaan

reeds heden haar verkettering niet meer. Zij is even belust op restauratie, even vijandig aan de moderne maatschappij en aan de moderne beschaving. Waar zij trouw blijft aan hare leer van het goddelijke schriftgezag, legt zij de vrijheid der wetenschap niet alleen aan banden, maar komt zelfs terug op hetgeen sints lang toegegeven scheen, en verzekert ons met den braven en eerlijken Berlijnschen prediker: „Ja, ik beweer met den Bijbel, dat de aarde stilstaat en de zon zich om haar heen beweegt; ik ken geen andere wereldbeschouwing als die der heilige Schrift."

Aan zulk een partij, of aan welk een partij dan ook, het onderwijs, of maar het toezigt op het onderwijs op te dragen, wie kan het redelijk achten? Onderwijs onderstelt wetenschap. Het is niets anders dan hare mededeeling, hare verbreiding onder het volk. Maar wetenschap onderstelt vrijheid. Slechts als zij vrij is kan zij bloeijen. Een onderzoek, dat niet vrij is, is geen onderzoek. Wie zoekt naar hetgeen hij reeds heeft? Wie tracht nog te leeren kennen wat hij reeds weet, wat hij zelfs van God weet? Maar juist die vrijheid kan geen der bestaande kerken verleenen. Zoo worde zij dan gehandhaafd door een andere magt, die de strijdende kerken in hetzelfde land vereenigt, door den staat.

Een fellen strijd zal die handhaving kosten. Maar onbevreesd gaan wij hem te gemoet. Wij verblijden ons, dat wij het zoo goed weten, met wie en waarom hij te voeren is, en dat aan geen bijleggen van het

geschil, aan geen verzoening te denken valt, maar alleen aan nederlaag of zegepraal. Wij zijn niet bezorgd voor de toekomst. Alleen op de ongunstige teekenen des tijds heb ik u gewezen, maar het ontbreekt ook niet aan gunstige. Vrolijk wappert de vlag van het gebouw der confessioneelen, in de kerk van Rome en daarbuiten, maar in het gebouw zelf wordt de vastheid der grondslagen betwijfeld. Hoe grooter de aanmatiging wordt, des te grooter ook het verzet. De oogen zijn open, en wij kennen onze taak en wij staan op onzen post. De zaak der waarheid en der vrijheid heeft dreigender gevaren getrotseerd. Al de magt der duisternis kon het licht der zestiende eeuw niet uitdooven, nog minder zal zij het licht uitblazen der negentiende eeuw.

